

Děsivé hrůzy minulosti jsou
nám blíž, než se zdá

Nenávidím, tedy jsem

Ty kruté bestie házející živé děti do spalovacích
jam Březinky, turečtí četníci masakrující ženy
a děti při pochodech smrti i rwandští mačetoví
vrazi – to všechno byli a jsou lidé...

Šimon Krbec

Projekt nazvaný Vlak Lustig je součástí letošního ročníku festivalu česko-německo-židovské kultury Devět bran. Ředitel festivalu Pavel Chalupa říká, že nemůže dovolit, aby se na tragédii holocaustu zapomnělo. Divadelní vlak zakončí svou pouť představením na nádraží v Osvětimi.

Jaromír K. se rozhlédne do šera a nechá za sebou zabouchnout dveře od nádražní hospody ve Zlíně. Lokne si čerstvého vzduchu... a oči se mu zastaví na otevřeném dobytčáku. Pobíhají v něm postavy v pruhovaných vězeňských hadrech. Tomu nádražnímu zjevení přihlíží desítky lidí... Ne, tolik toho nevyopil... Jaromír K. jde blíž a něco vykřikne k té podivné sešlosti. Druhou větu už nefekne. Dva esesmani Jaromíra K. lapnou a odtáhnou zpátky do hospody.

V kalendáři stojí: 17. července 2012.

Esesáky sehráli herci Divadla pod Palmovkou. Na nádraží Zlín-střed právě skončilo jedno z patnácti představení divadelní hry *Modlitba pro Kateřinu Horovitzovou*; příběhu skupinky bohatých Židů a hlavní hrdinky Kateřiny, kteří uvěřili, že se vykoupí z koncentračního tábora a odjedou do Ameriky.

Divadelní představení, které vidělo na nádražích 14 měst Česka zatím více než 4000 diváků, se odehrává ve speciálně upraveném vlaku Lustig, který je připomínkou 70. výročí konference ve Wannsee. V lednu 1942 na ní nacistické špičky dohodly koordinaci tzv. konečného řešení židovské otázky. Dohodly i dopravu milionů evropských Židů do nacistických vyhlazovacích táborů. Povlečou je v dobytčácích, po železnici.

Vlak Lustig to připomíná. Čtyři vagony: tři dobytčáky, v jednom „galerie“, ve druhém kino, ve třetím divadelní jeviště tragického příběhu Kateřiny Horovitzové, v osobním vagoně cestuje divadelní ansámbl.

Pravda o vzpouře Kateřiny Horovitzové

Arnošt Lustig ve své novele spojil několik příběhů, které se skutečně staly. Jedním z nich je událost, kdy nacisté zaplnili několik transportních lodí vězni z koncentračního tábora, zabednili je a vyslali na širé moře, kde všichni vězni zemřeli hladem. Jiným je vydírání židovských obchodníků, kteří se neprozřetelně vydali do Itálie před německou invazí z roku 1943 a jejichž životy, navzdory tučnému výkupnému za příslib, že budou odvezeni do neutrálního Švýcarska, vyhasly v plynových komorách.

Zřejmě nejdůležitějším příběhem, který Lustiga při psaní novely inspiroval, ale bylo vyprávění česko-izraelského historika Ericha Kulky, který se zabýval židovskými vzpourami a revoltami v období holocaustu. Erich Kulka na počátku šedesátých let Arnoštu Lustigovi vyprávěl o podivuhodné osvětivé legendě, podle níž se krásná mladá dívka jménem

Kateřina Horovitzové, herečka nebo tanečnice, na prahu osvtimsk plynov komory vzepřela svému osudu a zastřelila surového dozorce Schillingera jeho vlastní zbran, kdyř po ní chtěl, aby mu zatančila nah. Schillingerova mladého pobočníka přitom postřelila a střelila i na dalř dozorce. Nakonec ji zneřkodnily stráže, ale její statečnost se pro vězně stala posilou a příkladem.

Oitmi svědky této vzpoury byli dva vzňov zvlstnho komanda (Sonderkommando) David Nencel a Filip Mller.eny Sonderkommanda v táboře Osvětim-Březinka zneuřivali pod hrozbou smrti k otrock „ern práci“ v krematoriích, zejména př spalování mrtvol lid z plynových komor. Kromě toho museli třídit řatstvo obětí, stříhat jejich vlasy, vytrhávat zuby mrtvolám...

A právě tam, ve svlkrn krematoria, dořlo ke vzpour oklamnch obětí transportu, kter namísto do řvcarska, odkud měli dále pokračovat do jihoa-merickch stt, dorazil 23. října 1943 na řidovskou rampu nedaleko tábora Osvětim-Březinka. Lid pravdpodobn pocházeli z vchodn Evropy a někteří z nich pochopili, jak bude jejich osud – a začali se bránit. Dozor nad zplynováním 1800 osob z tohoto transportu měl SS-obersturmfhrer Franz Hssler, kter podle svědeckví len Sonderkommanda vynikal uměním oklamat oběti a vylhanmi historikami je přmt, aby se svlkly a v klidu se přsunuly do takzvaných sprch, kter slouřily jako místnost pro vraždění cyklonem B.

Podle svědeckví Davida Nencela, kter stl přímo vedle mlad ženy, se událost odehrála takto: „Kdyř se žena svlékla, chytila sv kalhotky a hodila je eseskovi do tváře. Myslím, ře ta žena to pak začala – zastřelila eseska nejspř jeho pistolí. Pak zhaslo světlo. Vyhnali nás ven – vřechny z nařeho komanda.“ Filip Mller, druh svědek vzpoury, pokračuje: „Vrhli jsme se dveřmi ven a břeli nahoru po schodech na dvůr. Přede dveřmi do převlkc místnosti stly dva kulomety. Za nimi stly světlomety. Právě jsem řel ke spalovně, kdyř z auta vystupoval velitel tábora Höss.“ Potlaen vzpoury si vzal na starosti sám velitel koncentračního tábora Osvětim Rudolf Höss. Vzbouřence ve svlkrn – včetně dětí – nechal postřílet kulomety a zbyl „jednotky“ transportu zplynovat. Vřech 1800 muř, řen a dt bylo zavražděno.

Zastřelenm esesmanem byl skuten obvan sadista Schillinger, kter zemřel př převozu do nemocnice. Schillingerova smrt znamenala pro tborov vede-

Deportace Arménů v Osmansk říši během první svtov války. Nejen nacist vyuřivali dobyt vagony k převrv obětí genocidního násilí.

n citelnou ztrátu. A předevřm zpráva o vzpour obětí, kter se začala po táboře rychle řřit, měla pro vězně obrovsk symbolick význam v jejich bezvchodn situaci.

Symbolick charakter ma i *Modlba pro Kateřinu Horovitzovou* – divadelní hra, kter tyto události vrn a autenticky zobrazuje a v kulisách transportního vlaku mezi řezelnmi kolejemi kon scénou, kdy nazi herci vstupují do plynových komor. Je to drsn. Hrozn. Hra se ne-

pokouř prezentovat dřiny holocaustu na zklad „příběhu se řastnm koncem“, jak bývá obvykl zejména ve filmových zpracováních, ani se nesnř tuto látku podat v dojemným, ale emocionln snesitelnm „balen“. Naopak. Příběh pěti řidovskch vězňů je podán v historick surovosti a bezvýchodnosti obětí.

Proč?

Projekt Vlak Lustig otevr otázku, proč mají být lid ve 21. století konfrontování

Po těžké práci zasloužená zábava. Důstojníci SS zodpovědní za vyhlazovací program v osvětimském táborovém komplexu udržují kamarádského ducha společným zpěvem. Nechybí velitel tábora Rudolf Höss, obávaný sadistický dozorce v krematoriích Otto Moll (s červeným křížkem) ani vykonavatel brutálních lékařských experimentů na vězňích Josef Mengele.

Brutální masakr v Nankingu spáchali japonští okupanti na čínském obyvatelstvu v roce 1937.

s brutalitou a neštěstím obětí genocidního násilí. Proč je potřeba hledat nové metody vzdělávání v historii, jako je např. „divadelní transport“ projíždějící Českou republikou?

V koncentračním táboře Osvětim-Březinka přiváděli vězně, které SS vybraly pro práci ve zvláštním komandu, na místo označované jako bunkr V. To proto, aby si noví členové Sonderkommanda „zvykli na ten pohled“. Řada nových adeptů pro práci v Sonderkommandu při pohle-

du na tuto apokalypsu raději spáchala sebevraždu nebo je zabili esesmani. Nic horšího nebylo ani v Osvětimi-Březince možné. Dosvědčil to i Morris Kesselman: „Co se tam dělo, bylo nepředstavitelné – jednoduše mimo dosah možného. Přišel jsem tam v době, kdy přijíždělo nejvíc transportů. Byla to doba vybíjení maďarských Židů. Ale v krematoriích to bylo pořád lepší než venku u spalovacích jam. Ani tam nebyly atrapy sprch. Většina lidí se musela svléknout venku – a přitom bylo v dubnu či květnu ještě chladno. A potom – sám jsem to viděl – začaly děti za takových podmínek křičet. A esesáci pak – aby byl takřikajíc zase klid – děti chytili a odvedli. Matky nemohly vidět, co se s dětmi děje, spalovací jámy byly totiž schované za baráky. Esesáci pak jednoduše házeli děti živé do ohně.“

Má smysl tuto bestiální krutost zobrazovat a vyprávět o ní? Má smysl připomínat svědectví o genocidě Arménů v Osmanské říši během první světové války, která podle střízlivých odhadů za bezbřehé krutosti osmanských četníků připravila o život milion Arménů? Má smysl pustit ze záznamu televizní přenos vraždění Tutsiů při genocidě ve Rwandě? Nemá větší smysl tyto „nevy-světlitelné události“ pouze okrajově zmínit v rámci příslušných kapitol dějepisu – nebo o nich pro jistotu mlčet? Nejsou obrazy pekla spíše kontraproduktivní a nevede jejich ukázování ke stejné otupělosti diváků jako v případě nových adeptů osvětimského Sonderkommanda?

Jednou z odpovědí je skutečnost, že odcházejí přímí svědci holocaustu, který je českou veřejností vnímán jako největší historická genocida. Svědci nacistické vyhlazovací mašinerie, jakým byl například Arnošt Lustig, své zkušenosti a prožitky předávali zejména mladým lidem, a tím udržovali kontinuální historickou paměť. Svědectví jsou pochopitelně zana-

menána knižně či audiovizuálně, ale tyto nepřímé formy sdělování provází riziko zpochybnování, nebo přímo popírání. Jak nepředstavitelné je vhažování živých dětí do ohně – jak jednoduché je říct: To se přeci nemohlo stát, toho by člověk nebyl nikdy schopen!

Motivy popíračů genocid jsou různé – od potřeby rehabilitovat určitou ideologii až po popření „temné minulosti“ celých států jako u genocidy Arménů v Turecku. Nicméně strategie a postupy se příliš neliší. I proto je potřeba genocidy zkoumat komparativně a snažit se nalézt univerzální roviny příčin genocidního násilí.

Smyslem zkoumání genocid není katalogizace krutosti a brutality, ale výklad, jak a proč ke genocidnímu násilí došlo a stále dochází. Zdůrazňování krutosti, respektive důraz na brutalitu násilí a průběh vraždění, může v dnešní době plně obrazů stříkající krve působit opravdu kontraproduktivně. Filozof André Glucksmann trefně poznamenal: „Mel Gibson přehání Kristovo utrpení, krev Syna Božího má překrýt krev vyhlazených Židů.“

Brutalita je součástí genocid, konkrétní události však nevyčerpává úplně. Kdy-

Radek Valenta si v divadelní hře *Modlitba pro Kateřinu Horovitzovou* zahrál člena zvláštního komanda vězňů, kteří byli v krematoriích nacistických vyhlazovacích táborů určeni na „černou práci“. Jejich paměť zaznamenává například kniha *Svědkové z továrny na smrt*.

by v *Modlitbě pro Kateřinu Horovitzovou* zůstaly jen násilné scény, ze hry by se vytratil její smysl. Události genocidního násilí vypovídají o ukrutné síle, moci a nelidskosti pachatelů na straně jedné – a slabosti a bezbrannosti obětí na straně druhé. Průnik těchto veličin, tato šedá zóna, je klíčem k pochopení, proč se to může stát. Zkoumáním genocid, jejich porovnáváním a rozbohem přijdeme na to, že „děsivé hrůzy“ minulosti jsou nám bližší, než se zdá.

My, lidé

Ty kruté bestie, co házely živé děti do spalovacích jam Březinky, turečtí četníci masakrující ženy a děti při pochodech smrti do mezopotámské pouště i rwandští mačetoví vrazi – to všechno byli lidé. Myslící, vnímající, cítící a jednající lidské bytosti. Jak vysvětlit tuto skutečnost? Jak v temnotě genocidního násilí zodpovědět otázku, „co je člověk“?

Vykonavatelé genocidního násilí nebývají primitivní zrůdy, vyvrhelové ani krvežízniví, duševně vyšinití šílenci. V nacistické mašinérii to byli lidé vzdělaní, s dobrou výchovou, elita národa. V tomto smyslu je Osvětim-Březinka, symbol masového vraždění, lidským „veledílem“, které nelze připomínat jen jako politováníhodnou kapitolu v učebnicích dějepisu. V troskách a základech, které se

rozprostírají za branou pekla, se skrývá důležité vysvětlení toho, co je člověk.

V dějinách lidské civilizace nalezneme přibližně 2000 let starou budovu, vedlejší římské architektury, které jako by vtisklo civilizaci antický odkaz, kombinaci geniální technické dovednosti a bezbřehé krutosti: římské Koloseum. Chrám sadismu, který tisícům Římanů nabízel podívanou, jak se otroci vzájemně zabíjejí a zvířata požírají lidi.

Sadismus přežil vše – křesťanství, humanismus i moderního člověka – a hýbe každým genocidním násilím.

Na svůj vrchol si sadismus pravděpodobně sáhl v roce 1937 – při masakru v Nankingu, tehdejší hlavním městě Číny, kde japonská okupantní vojska povýšili tuto činnost na olympijskou disciplínu a soutěžili mezi sebou například v sekání hlav obětí. John Magee, západní pastor, který se přímo v Nankingu podílel na záchraně čínských civilistů, napsal své ženě: „Myslím, že v historii lidstva se dlouho nic tak brutálního nestalo. Je to srovnatelné snad jen s tureckou genocidou Arménů.“

Český humanista a cestovatel Karel Hansa ve své knize z roku 1932 *Hrůzy východu* sepsal svědectví o průběhu jedné ze stovek deportací Arménů během první světové války: „Tisíce žen a dívek bylo odvečeno do místních vojenských táborů a postupně znásilněno vojáky

a důstojníky, kteří se o ně rozdělávali. Jako krysy umíraly, aneb zešlely ty ubohé oběti zvířecích choutek násilníků. Ty, které přestály prožité hrůzy – utopeny v Eufratu...“

Andělem smrti, „malach ha-moves“, byl v osvětimském komplexu označován brutální sadista Otto Moll. „Stačil jediný jeho pohled, aby se člověk celý roztrásl. Netrvalo dlouho, a poznali jsme jeho krutost a sadistické potěšení z toho, že nás může týrat,“ vzpomíná v knize *V pekle plynových komor* další člen osvětimského Sonderkommanda Shlomo Venezia.

Sadismus byl však v životě tábora Osvětim-Březinka permanentně přítomen, a to i v nepatrných detailech. Venezia v jednom svědectví popsal proceduru při vstupní „dezinfekci“ vězňů v budově zvané Zentralsauna, která stojí v Březince dodnes. Po zdravotní prohlídce a celkovém oholení vstoupili vězni do místnosti se sprchami: „Kohoutky s teplou a studenou vodou ovládal jeden mladší Němec. Aby se pobavil, střídal zničenou vařící vodu s ledovou. Když voda začala být moc horká a my ustoupili, začal řvát jako tur, mlátil nás a nutil zpátky pod vroucí proud.“

Obrátím tě v nic

Podle psychologa a filozofa Ericha Fromma je podstatou sadismu dosažení ab-

solutní kontroly nad živou bytostí, její totální ovládnutí. Pro sadistu není primárním přáním působit někomu bolest, ale přeměnit živé v neživé, zbavit člověka nebo jinou živou bytost svobody. Charakter sadismu by mohl vysvětlit rozsáhlou brutalitou a intenzitou sadistického násilí. Jak však vysvětlit, že u většiny vykonavatelů brutality při genocidním násilí – včetně Josefa Mengeleho – v předchozím životě žádné sadistické sklony nelze dohledat?

Pachatelé genocidního násilí své oběti přeměňují nikoli ve věci, ale doslova v nic. Sadismus je lidskou schopností ničit – ale je to stále ještě lidská schopnost, která je náhražkou neschopnosti život vytvářet. „Nemůže-li člověk život vytvářet, musí se jej pokusit alespoň zničit,“ píše Fromm. Při organizovaném, efektivním a kontrolovaném genocidním násilí by však sadistická složka sama o sobě nestačila. Mimo jiné proto, že sadismus nemá žádný praktický cíl a spokojí se se zážitkem absolutní vlády nad jiným tvorem. Židé nebyli otroky v pravém smyslu – cílem nacistického programu bylo jejich totální vyhlazení.

Celá genocidní stavba by nebyla možná bez podstatného působení a přítomnosti jiné destruktivní schopnosti člověka – lásky ke smrti, kterou Fromm označoval jako nekrofilii. Lásky ke smrti je totální popření života, je to úplné zničení životních principů, a to včetně toho nejzákladnější – jeho vytváření a zachování. Proto při genocidách tyrani vybíjejí celé rodiny, před zraky matek mučí a zabíjejí děti, jako to dělal například pověstný Sepp ve vyhlazovacím táboře Treblinka. Proměna lidí v mrtvoly je vyjádřením destruktivní síly ničit pro ničení samo, vyjádřením čisté nenávisti ke všemu živému, je to skutečný nihilismus.

„Nenávist soudí, aniž vyslechne. Nenávist odsuzuje, jak se jí zlíbí,“ píše Glucksmann. Neplatí pro ni žádné lidské ani božské zákony – to ona je jediným zákonem. A v její autonomii spočívá největší síla – je nepochopitelná, překvapující, objeví se tam, kde ji nikdo nečeká. Lásky je proti ní slabá, protože je závislá na svém předmětu. Nenávist necítí nic, k ničemu se nevztahuje, je jen sama pro sebe – a proto je schopná nezměrné krutosti a brutality; proto objekty její destruktivní síly neznamenají vůbec nic a jsou redukovány na jednotky, kusy, bezejmennou masu „ovcí jdoucích na porážku“.

Prstenec motivů a příčin genocidního násilí je nesmírně pestrý. Jejich analýzou se zabývají genocidní studia, která začala působit v České republice letos v červnu s mezinárodní konferencí Mountains of Moses. Za pomoci vědeckých disciplín, jako je historie, politologie nebo antropologie, se snaží dosáhnout zdánlivě nemožného – aby se žádná genocida neopakovala. O tom, že je nenávist stále přítomná, že existuje, svědčí dvoutisíciletá historie antisemitismu, bez níž by holocaust nebyl možný. Arnošt Lustig v jednom rozhovoru v roce 2002 řekl: „Stíny Osvětlení prostupují Evropu, svět. Je to fantom, který prochází zdmi, lehá si s námi do lůžka, provází nás jako stín. Není to za námi, je to v nás, s námi. Musíme si dávat pozor.“

V kalendáři stojí: 23. července 2012. Pět dní po sebevražděném útoku na autobus s izraelskými turisty v bulharském Burgasu.

Vlak Lustig zastavuje na nádraží v Karlových Varech. Hraje svoji *Modlitbu*. Před vagon s jevištěm si do první řady sedá chlapec – možná padesátník. A najednou, doprostřed toho soustředěného divadelního zážitku, zařve: „Hitler byl pašák, ten uměl udělat pořádek. Ten by s těma cikánama tady zatočil!“

Do první řady přicházejí dva uniformovaní muži. To nejsou herci Divadla pod Palmovkou, ale muži v reálných uniformách Policie ČR. Vyznavače Adolfa Hitlera odvádějí na služebnu. ●